

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН.
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ
ТА СВІТОВА ПОЛІТИКА**

Навчальний посібник

За редакцією професора *М. П. Требіна*

Харків
«Право»
2016

УДК 327
ББК 66.4
Т33

*Рекомендовано до видання редакційно-видавничою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 4 від 15.04.2016 р.)*

Рецензенти:

О. М. Кузь — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та політології Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця;

Г. М. Куц — доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Колектив авторів:

М. П. Требін, доктор філософських наук, професор — передмова, розділи 1–3, 14; *Л. М. Герасіна*, доктор соціологічних наук, професор — розд. 4; розд. 7 (у співавт. з І. В. Підкурковою), розділи 12, 15; *В. Л. Погрібна*, доктор соціологічних наук, професор — розд. 5; *І. О. Поліщук*, доктор політичних наук, професор — розділи 9, 13; *О. В. Сердюк*, доктор юридичних наук, доцент — розд. 6; *В. Я. Зимогляд*, кандидат філософських наук, доцент — розділи 8, 10, 16; *І. В. Підкуркова*, кандидат соціологічних наук, доцент — розд. 7 (у співавт. з Л. М. Герасіною); *О. М. Сахань*, кандидат соціологічних наук, доцент — розд. 11; розд. 17 (у співавт. з І. В. Головко); *І. В. Головко*, кандидат політичних наук — розд. 17 (у співавт. з О. М. Сахань)

Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика : навч. посіб. / М. П. Требін, Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 540 с.

ISBN 978-966-937-006-8

У навчальному посібнику розкрито предмет і об'єкт теорії міжнародних відносин, методологію досліджень міжнародних відносин, їх закономірності. Проаналізовано класичні традиції та парадигми у вивченні міжнародних відносин, сучасні школи та напрями в теорії міжнародних відносин. Розглянуто систему міжнародних відносин, її структуру та факторів; моральні та правові аспекти міжнародних відносин, цілі, інтереси та засоби їх учасників. Значну увагу приділено сутності світової політики, формуванню сучасної системи світової політики, міжнародній інтеграції, міжнародним конфліктам і кризам, підтриманню міжнародного миру та безпеки у XXI ст. Показано місце і роль України в системі міжнародних відносин і сучасної світової політики.

Для студентів вищих навчальних закладів, які проходять бакалаврську підготовку з міжнародних відносин, міжнародного права, а також науковців і викладачів при дослідженні сучасної світової політики і міжнародних відносин.

**УДК 327
ББК 66.4**

© Требін М. П., Герасіна Л. М.,
Погрібна В. Л. та ін., 2016
© Видавництво «Право», 2016

ISBN 978-966-937-006-8

ЗМІСТ

Передмова.....	7
----------------	---

Частина I. ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розділ 1. Теорія міжнародних відносин як наука і навчальна дисципліна

§ 1. Міжнародні відносини як суспільне явище.....	13
§ 2. Об'єкт і предмет теорії міжнародних відносин	25
§ 3. Методологія досліджень міжнародних відносин.....	35
§ 4. Закономірності міжнародних відносин.....	50
Питання для самоконтролю	59

Розділ 2. Класичні традиції та парадигми у вивченні міжнародних відносин

§ 1. Теоретичні дослідження міжнародних відносин в епоху Стародавнього світу.....	60
§ 2. Осмислення міжнародних відносин в епоху Середньовіччя та Відродження	66
§ 3. Міжнародно-політична думка Нового часу.....	76
Питання для самоконтролю	90

Розділ 3. Сучасні школи та напрями в теорії міжнародних відносин

§ 1. Різноманіття класифікацій сучасних шкіл і напрямів у теорії міжнародних відносин.....	91
§ 2. Політичний реалізм і неореалізм.....	96
§ 3. Теорії лібералізму і неолібералізму.....	116
§ 4. Неомарксистська парадигма теорії міжнародних відносин.....	127
§ 5. Геополітика як підхід до вивчення міжнародних відносин	134
§ 6. Модерністські концепції міжнародних відносин	143
§ 7. Постпозитивістські парадигми у міжнародних відносинах	155
Питання для самоконтролю	174

Розділ 4. Міжнародна система

§ 1. Наукова концептуалізація міжнародної системи	175
§ 2. Сутність та особливості міжнародних систем, їх типології	181

§ 3. Структура міжнародної системи та її актори	190
Питання для самоконтролю	196

Розділ 5. Цілі, інтереси та засоби учасників міжнародних відносин

§ 1. Онтологія цілей, мотивів, інтересів акторів міжнародних відносин	198
§ 2. Силові і несилові засоби досягнення цілей у міжнародних відносинах.....	203
§ 3. Групи інтересів учасників міжнародних відносин і стратегії їх досягнення.....	209
Питання для самоконтролю	219

Розділ 6. Моральні та правові аспекти міжнародних відносин

§ 1. Право і мораль як регулятори міжнародних відносин: спільність та відмінності	220
§ 2. Значення моральних цінностей для сучасного міжнародного права.....	225
Питання для самоконтролю	234

Частина II. СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розділ 7. Міжнародні політичні відносини

§ 1. Міжнародні політичні відносини в загальній системі міжнародних зв'язків	235
§ 2. Суб'єкти міжнародних політичних відносин.....	240
§ 3. Механізм функціонування міжнародних політичних відносин	248
§ 4. Глобальна конструкція політичної системи в умовах сучасних геополітичних зрушень.....	251
Питання для самоконтролю	255

Розділ 8. Міжнародні економічні відносини

§ 1. Економічна діяльність як особлива сфера суспільних відносин	257
§ 2. Суб'єкти (актори) міжнародних економічних відносин	264
§ 3. Інтеграційні економічні процеси в сучасному світі.....	269
Питання для самоконтролю	276

Розділ 9. Міжнародні відносини у сфері культури та інформації

§ 1. Культура як суспільне явище.....	277
§ 2. Міжнародне культурне середовище: тенденції розвитку	280

§ 3. Особливості політичної та правової культури провідних країн у системі міжнародних відносин	284
§ 4. Світовий інформаційний простір та ринок	289
Питання для самоконтролю	294

Розділ 10. Регіон у системі міжнародних відносин

§ 1. Системний вимір регіону	296
§ 2. Регіональні підсистеми міжнародних відносин	303
§ 3. Проблеми міжнародної безпеки в контексті регіональних конфліктів	318
Питання для самоконтролю	321

Розділ 11. Україна в сучасних міжнародних відносинах

§ 1. Основні принципи, завдання та напрями зовнішньої політики України	322
§ 2. Міжнародні економічні відносини України	328
§ 3. Міжнародні відносини України у сфері культури та інформації	339
§ 4. Регіональна політика України	349
Питання для самоконтролю	356

Частина III. СВІТОВА ПОЛІТИКА

Розділ 12. Світова політика як соціокультурна реальність

§ 1. Особливості політичної структури світу в кінці XX — на початку XXI ст.	357
§ 2. Сутність світової політики	362
§ 3. Світовий політичний процес	367
§ 4. Світова політика в умовах глобалізації	371
§ 5. Глобальні виклики людству та антиглобалізм	376
Питання для самоконтролю	381

Розділ 13. Формування сучасної системи світової політики

§ 1. Світова політична система: етапи її еволюції	383
§ 2. Поняття світового порядку	392
§ 3. Тенденції сучасної світової політики і їх вплив на світову політичну систему	395
§ 4. Глобальне управління світовою політичною системою	398
Питання для самоконтролю	402

Розділ 14. Міжнародна інтеграція у світовій політиці	
§ 1. Роль інтеграції в розвитку системності у світовій політиці	403
§ 2. Теоретичні основи інтеграції.....	410
§ 3. Інтеграційні об'єднання в сучасному світі.....	428
Питання для самоконтролю	453
Розділ 15. Міжнародні конфлікти та кризи у сучасній світовій політиці	
§ 1. Сутність міжнародного конфлікту та його різновиди	454
§ 2. Наукові дослідження проблем міжнародних конфліктів	458
§ 3. Динаміка розвитку міжнародних конфліктів	463
§ 4. Врегулювання і попередження міжнародних конфліктів	467
§ 5. Особливості міжнародних конфліктів ХХ–ХХІ ст.	474
Питання для самоконтролю	478
Розділ 16. Підтримання міжнародного миру та безпеки як глобальна проблема людства	
§ 1. Система міжнародної безпеки	480
§ 2. Моделі міжнародної безпеки	486
§ 3. Забезпечення міжнародного миру і безпеки в сучасному світі.....	492
Питання для самоконтролю	498
Розділ 17. Україна в сучасній світовій політиці	
§ 1. Україна у новому світовому порядку.....	499
§ 2. Україна і всесвітні міжнародні організації.....	506
§ 3. Україна і загальноєвропейські міжнародні організації.....	513
§ 4. Україна і регіональні міжнародні організації	524
Питання для самоконтролю	529
Рекомендована література.....	530

ПЕРЕДМОВА

Сучасний світ дуже складний і взагалі завжди він був непростим, бо різні раси і етноси мешкають на нашій планеті, і взаємовідносини між ними не завжди були добрими, тому проблеми ксенофобії тісно пов'язані з розвитком цивілізації. Упродовж усього історичного розвитку людства міжнародні відносини займали значне місце в житті будь-якої держави, суспільства та окремої людини. Походження націй, створення міждержавних кордонів, формування та зміна політичних режимів, становлення різних соціальних інститутів, збагачення культур, розвиток мистецтва, науки, технічного прогресу і ефективної економіки тісно пов'язані з торговими, фінансовими, культурними та іншими обмінами, тобто з міжнародними відносинами. Їх значення зростає ще більше в наші дні, в умовах глобалізації, коли всі країни вплетені в щільну, розгалужену мережу різноманітних взаємодій, що впливають на обсяги та характер виробництва, види створюваних товарів і ціни на них, на стандарти споживання, на цінності та ідеали людей, коли людство відчуває свою єдність перед викликами глобальних проблем. Для сучасної України теоретичне осмислення міжнародних відносин є завданням надзвичайно актуальним і важливим, з урахуванням анексії Криму, підтримки незаконних військових формувань на Донбасі з боку Російської Федерації, визначення доленосного вибору подальшого розвитку нашої держави в умовах суперечного світу і своїх національних інтересів.

Навчальна дисципліна «Міжнародні відносини» виникла на початку ХХ ст. незабаром після закінчення Першої світової війни. Перша кафедра історії та теорії міжнародних відносин була утворена в 1919 р. у Великобританії в Уельському університеті (The University of Wales) в м. Ейберістуїт (Aberystwyth) на факультеті міжнародної політики. Кафедра була створена на кошти відомого валлійського політика і філантропа, парламентарія-ліберала і активного прибічника Ліги Націй Девіда Девіса. У 1927 р. в Лондонській школі економіки був відкритий факультет міжнародних відносин, який вперше став видавати дипломи з цієї дисципліни. Окремим університетом, який займався виключно вивченням міжнародних відносин, став Навчальний інститут міжнародних відносин (Graduate Institute of International Studies) у Женеві (Швейцарія), заснований при активній участі Ліги Націй у тому ж 1927 р. У цьому університеті були захищені перші дисертації (PhD) з міжнародних відносин, що завершило її академічну інституціоналізацію.

Нова дисципліна виникла на стику історії, економіки і права. Головними проблемами її були причини війни та умови миру, а основною структурною одиницею була держава.

Дослідження міжнародних відносин знаходяться у центрі уваги багатьох науково-дослідницьких інститутів, незалежних аналітичних центрів, фондів. Найстарішим з них є Фонд Карнегі за міжнародний мир (Carnegie Endowment for International Peace — CEIP), який був створений у 1910 р. за ініціативою «короля металургії» Ендрю Карнегі і носить його ім'я. За одне сторіччя Фонд перетворився в один з найбагатших науково-аналітичних центрів («think tank») у світі. Фонд у порядку спадкоємності очолювали колишні керівники секретних служб. Спочатку Фонд був поділений на три департаменти: департамент міжнародного права і урегулювання конфліктів; департамент, що займався вивченням причин і наслідків війни; департамент співпраці і міжнародного взаєморозуміння. У 1971 р. Фонд засновує Асоціацію по контролю над озброєннями (Arms Control Association), у 1972 р. Фонд Маршалла «Німеччина — США» (German Marshall Fund of the United States), трансатлантичний аналітичний центр, що субсидується ФРН, у 1981 р. — Інститут міжнародної економіки (Institute for International Economics), що займається дослідженнями позитивного впливу глобалізації. До складу Фонду нині входить 150 дослідників, він видає численні звіти. Крім англійської версії журналу «Foreign Policy» існує ще шість, що виходять арабською, іспанською, грецькою, італійською, португальською, турецькою мовами. Загальний тираж становить 170 тисяч примірників. Фонд Карнегі — єдиний американський «think tank», що спеціалізується на зовнішній політиці і в той же час призначений для світової громадськості.

У 1916 р. у Вашингтоні (США) створено Брукінгський інститут (Brookings Institution) — один із найважливіших аналітичних центрів, що спеціалізується на суспільних науках, муніципальному управлінні, зовнішній політиці і світовій економіці. Установа була заснована американським бізнесменом Робертом Брукінгсом під назвою «Інститут урядових досліджень» (Institute for Government Research). У 1927 р. він був об'єднаний з двома іншими організаціями — Institute of Economics і Robert Brookings Graduate School (які також фінансував Брукінгс), отримавши сучасну назву. 5 січня 2009 р. Університет Пенсільванії представив перший глобальний рейтинг експертно-аналітичних центрів світу — The Think Tank Index, складений на основі опитування декількох тисяч вчених і експертів, які оцінювали результати роботи цих організацій. На перше місце укладачі рейтингу поставили Інститут Брукінгса як кращий дослідницький центр світу і кра-

щий у США. В цілому, на звання кращого дослідницького центру світу претендували 407 організацій. Він займає перше місце і в останніх рейтингах університету.

Одним із найстаріших науково-дослідницьких центрів США є Гуверовський інститут війни, революції і миру (Hoover Institution on War, Revolution and Peace) при Стенфордському університеті, заснований в 1919 р. Гербертом Гувером як бібліотека матеріалів, присвячених Першій світовій війні. Гувер зібрав велику колекцію матеріалів, пов'язаних з історією початку ХХ ст. і передав їх у Стенфорд, його альма-матер, щоб заснувати «бібліотеку війни, революції і миру». З часом бібліотека перетворилася у важливий дослідницький центр, який займається довгостроковими аналітичними програмами у галузі політики і економіки.

Найважливішим британським і одним з найважливіших «мозкових центрів» у світі, що вивчають міжнародні відносини, є Chatham House (офіційна назва Royal Institute of International Affairs — Королівський інститут міжнародних відносин). Створення інституту сходить до ініціативи британської та американської делегацій на чолі з Лайонелом Кертісом, який запропонував на Паризькій мирній конференції у 1919 р. створити англо-американський інститут міжнародних відносин, який має займатися вивченням міжнародних питань, з метою запобігання майбутніх воєн. У результаті в липні 1920 р. був заснований Британський інститут міжнародних відносин, який з 1926 р. носить назву Королівського інституту міжнародних відносин. Інститут практично з самого заснування знаходиться в Chatham House — будівлі в центрі Лондона. Протягом багатьох років назва будівлі було синонімом найменування організації, завдяки чому в 2004 р. було вирішено, що традиційна назва буде використовуватися тільки для офіційних цілей, а всі видання, роботи інституту, його експертизи та прес-релізи для ЗМІ будуть під ім'ям Chatham House. Відомий британський історик Арнольд Дж. Тойнбі був першим оплачуваним працівником інституту, пізніше він став його директором. Chatham House публікує два журнали: International Affairs і World Review. Перший є одним із найважливіших англійських наукових періодичних видань у галузі міжнародних відносин.

Після Другої світової війни, насамперед у США, з'являється велика кількість навчальних і наукових закладів, що вивчають міжнародні відносини. Наприклад, на базі Стенфордського університету (США) у 1946 р. організовано Міжнародний науково-дослідний інститут, де вивчаються проблеми стратегії національної безпеки США, їх військової моці. У тому ж році створюється школа міжнародних відносин Каліфорнійського університету.

У Принстонському університеті у 1951 р. був створений Центр міжнародних досліджень. У 1962 р. у Джорджаунському університеті створюється центр стратегічних та міжнародних досліджень (Center for Strategic and International Studies), де свого часу працювали Г. Кіссінджер, Зб. Бжезінський, А. Джордан та ін. Основні напрями його дослідницької діяльності охоплюють такі теми, як стратегічні інтереси та зовнішньополітичний курс США, військово-політичні проблеми, розвиток відносин «Схід — Захід», глобальні політичні та економічні тенденції.

У 1964 р. прем'єр-міністр Швеції Таге Ерландер висунув ідею про те, щоб заснувати науково-дослідний інститут на честь 150-річчя політики нейтралітету Швеції. Шведська королівська комісія, очолювана Альва Мюрдаль, запропонувала у своїй доповіді у 1966 р. заснувати інститут, який згодом отримав назву Стокгольмський інститут дослідження проблем миру (Stockholm International Peace Research Institute — SIPRI). Метою інституту є «виявити передумови стабільного миру і знайти мирне вирішення міжнародних конфліктів». Комісія порадила сфокусувати дослідження в галузі обмеження, скорочення та контролю над озброєннями. Крім цього, комісія порекомендувала SIPRI «працювати над політичними питаннями, що мають практичне значення». Інститут був заснований 1 липня 1966 р. у Стокгольмі. Сфера наукових досліджень: регіональна і глобальна безпека, збройні конфлікти та їх розв'язання, військові витрати і збройні сили, контроль над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження озброєнь. Публікації та інформаційний матеріал SIPRI мають велику популярність серед політиків, журналістів, організацій і читачів, які зацікавлені у вказаних вище темах. SIPRI бере участь у численних конференціях і симпозіумах, на яких доповідає результати своїх досліджень. Кожен рік SIPRI публікує книгу «Щорічник SIPRI». Вперше книга була опублікована 12 листопада 1969 р. Книга являє собою незалежне джерело, яким можуть скористатися журналісти, політики та інші дослідники, які цікавляться збройними конфліктами і їх розв'язанням, контролем над озброєннями тощо. SIPRI має репутацію науково-дослідного інституту, який володіє широкою базою даних у таких сферах, як обмеження, скорочення і контроль над озброєннями, виробництво і транспортування озброєнь, військові витрати. Всі джерела, якими користується інститут, є відкритими.

В Україні на підставі наказу наркома освіти УРСР від 18 жовтня 1944 р. засновано факультет міжнародних відносин у Київському університеті. 4 травня 1988 р. факультет реорганізовано в Інститут міжнародних відносин і міжнародного права (з грудня 1990 р. — Інститут міжнародних від-

носин). Сьогодні в Україні багато університетів займаються підготовкою фахівців з міжнародного права, міжнародних відносин. З 2012 р. розпочата підготовка фахівців з міжнародного права у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Мета вивчення курсу «Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика» — розширення та збагачення знань студентів про природу, зміст, специфіку та закономірності міжнародних відносин, класичні традиції і парадигми у вивченні міжнародних відносин, сучасні школи та напрями в теорії міжнародних відносин, міжнародну систему, її суб'єктів та норми існування, цілі, інтереси і засоби учасників міжнародних відносин, морально-етичні та правові аспекти міжнародних відносин, види та форми міжнародних відносин, місце і роль України в сучасних міжнародних відносинах, світову політику як соціокультурну реальність, формування сучасної системи світової політики, міжнародну інтеграцію та глобалізацію у світовій політиці, міжнародні конфлікти та кризи у сучасній світовій політиці, моделі підтримання міжнародного миру та безпеки як глобальної проблеми людства, місце та роль України у сучасній світовій політиці. Вивчення навчальної дисципліни «Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика» надасть можливість студентам отримати знання з історії, теорії та практики міжнародних відносин між державами, міжнародними міжурядовими організаціями, міжнародними неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями, субнаціональними територіальними одиницями та окремими фізичними особами в умовах глобалізації.

Студент, що вивчає курс «Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика» повинен знати зміст найважливіших категорій і понять міжнародних відносин; найважливіші принципи наукових шкіл теорії міжнародних відносин та розуміти особливості трактування ними сучасності; характер найважливіших особливостей, механізмів та рушійних сил міжнародних відносин; особливості та механізми функціонування міжнародних відносин у сферах політики, економіки, культури та інформації; сутність та специфіку принципів міжнародного порядку; уміти науково коректно застосовувати основні поняття і категорії теорії міжнародних відносин; самостійно інтерпретувати інформацію щодо реальних подій у сфері міжнародних відносин; коректно застосовувати методи наукового дослідження та аналізувати явища і процеси сучасного світу; орієнтуватись в основних тенденціях та проблемах розвитку глобальної міжнародної системи. Слід пам'ятати слова класика американської теорії міжнародних від-

носин Джеймса Н. Розенау, які він сказав спеціально для сайту «Світовий політичний процесор»: «Вам пощастило, що ви вивчаєте міжнародні відносини. Це складний предмет, враховуючи все різноманіття акторів і процесів, яке охоплюється в його вивченні. Але вам пощастило, тому що пошук розуміння всієї цієї складності є викликом. Відповідь на нього вимагає уяви і таланту, але часто розвиває уяву і талант. Тому приймайте виклик і розвивайтеся. Це приведе вас до нових вершин самопізнання».

Навчальний посібник — це не сукупність готових істин, а лише загальні підходи до них, що склалися у теорії міжнародних відносин. Студент має самостійно досягнути істину, осмислити тернистий шлях до неї власним розумом, наполегливою працею, навчитися сміливо висловлювати і захищати особисту точку зору, що вимагає самостійних роздумів, усвідомлених, а не нав'язаних ззовні поглядів та уявлень. Освоєння курсу «Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика» допомагає студентові стати фахівцем, який уміє мислити і діяти самостійно.

У навчальному посібнику відображено прагнення розкрити найважливіші проблеми сучасних міжнародних відносин, правильно зорієнтувати студентів у вирішенні складних питань сучасної світової політики, сприяти глибокому усвідомленню майбутніми фахівцями з міжнародного права методології наукового пізнання міжнародної політичної дійсності. Навчальний посібник створено колективом кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого з урахуванням позитивного досвіду вітчизняних та зарубіжних фахівців з теорії міжнародних відносин, враховуючи реальності розвитку сучасної цивілізації, системи міжнародних відносин, що склалася на початку ХХІ ст., входження України у світову спільноту і знаходження у ній свого гідного місця.

Авторський колектив керувався тим, що навчальний посібник покликаний організувати студентів на самостійне вивчення теорії міжнародних відносин і світової політики відповідно до вимог Болонського процесу, сприяти формуванню у них теоретичного й духовно-практичного політичного світогляду з міжнародних відносин; не претендує на вичерпний виклад та розкриття всіх проблем курсу «Теорія міжнародних відносин. Міжнародні відносини та світова політика», а тому з подякою сприйме конструктивні зауваження.

ЧАСТИНА I

ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Розділ 1

ТЕОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

§ 1. Міжнародні відносини як суспільне явище

Міжнародні відносини виникли у часи стародавнього світу, коли великим вважалось населення території в декілька тисяч осіб, народи мали можливість вступати у безпосередній контакт один з одним: під час міграції, масових втеч від стихійного лиха, після територіального розподілу між державами. Саме тоді виникає явище власне міжнародних відносин, які суттєво різнилися від стосунків, які склалися всередині етнічного об'єднання. Аналізуючи це явище, слід мати на увазі, що сам феномен міжнародних відносин не є раз і назавжди застиглим, а постійно змінюється, еволюціонує. Сьогодні він не такий, яким був двісті і тим більше дві тисячі років тому, а через сто років буде зовсім іншим, ніж у наші дні.

Поняття «*міжнародні відносини*» було введено у науковий обіг англійським філософом Джеремі Бентамом, який у 1789 р. вперше застосував його у трактаті «Вступ до принципів моральності і законотворення». За його допомогою він окреслював стосунки, що існують між монархами та громадянами різних держав. Поява цього поняття в той період не випадкова, оскільки саме рубіж XVIII–XIX ст. став важливим етапом в еволюції самого феномену міжнародних відносин. До того часу в Західній Європі остаточно склалася система суверенних національних держав. На зміну відносинам між царюючими монархами і правлячими династіями прийшли від-

носини між державно-організованими народами-націями. Недарма в західній традиції поняття «нація» і «державна» є синонімами. Паралельно з формуванням націй проходив процес становлення громадянського суспільства, який вплинув на трансформацію держави у відповідності до своїх потреб.

Тоді ж оформилася та модель міжнародних відносин, яка донедавна вважалася еталонною і сама собою зрозумілою. Згідно з нею громадянське суспільство кожної країни державу наділяло усіма повноваженнями у сфері забезпечення національної безпеки і зовнішніх відносин. Уряд однієї держави згідно з цими повноваженнями вступав в офіційні зв'язки з урядом іншої держави, і саме за цим каналом здійснювалося більшість зв'язків не тільки між державними структурами, а й між різними суб'єктами громадянського суспільства цих країн. Таким чином, основним учасником системи міжнародних відносин визнавалася суверенна держава. Державна виступала системоутворюючим елементом, а міждержавні зв'язки є структуроутворюючими. У зв'язку з цим польський дослідник міжнародних відносин Юзеф Кукулка підкреслював, що власне держави «матеріалізують можливість вважати ... відносини міжнародними».

Міжнародні відносини — дуже складний феномен. Як відмічає Ю. Кукулка, складність визначення та дослідження їх пояснюється такими чинниками: 1) сфера міжнародних відносин охоплює надзвичайно широкий перелік явищ і процесів, який важко проаналізувати за допомогою наукового апарату однієї науки; 2) міжнародні відносини позбавлені єдиного центру влади та управління; 3) у дослідника міжнародних відносин немає доступу до всієї інформації, оскільки частина даних оберігається дипломатичною таємницею і застереженнями безпеки; 4) у міжнародних відносинах дуже важко прослідкувати причинно-наслідкові зв'язки поведінки держав на міжнародній арені; 5) у поведінці учасників міжнародних акцій велику роль відіграють випадковість і одночасність багатьох взаємодіючих чинників. Тому відомий французький соціолог Реймон Арон вважав, що міжнародні відносини «не мають чітко окреслених меж у реальності, вони матеріально невіддільні й не можуть бути відокремлені від інших суспільних явищ».

Але наукова спільнота намагається осягнути сутність цього феномену. Найчастіше вихідним пунктом пошуків і одним із істотних елементів специфіки міжнародних відносин багато дослідників визначають виділення їхніх учасників. Поняття «учасник» є одним із найважливіших у теорії міжнародних відносин, оскільки воно виражає узагальнену характеристику суспільних одиниць, що їх практично здійснюють. У міжнародні відносини вступають та взаємодіють між собою певні одиниці, які характеризуються тим, що їхня діяльність у сфері міжнародних відносин зумовлена власними практичними потребами та інтересами, що випливають із них; вони є джерелом функціональної активності, спрямованої на інших, їм подібних; аналогічно вони самі стають об'єктом діяльності інших суспільних одиниць. З точки зору Р. Арона, «міжнародні відносини — це відносини між політичними одиницями», маючи на увазі під «політичною одиницею», насамперед, державу. Тому і змістом міжнародних відносин є, переважно, відносини між державами: так, незаперечним прикладом міжнародних відносин є міждержавні договори. У свою чергу, міждержавні відносини виражаються у специфічній поведінці символічних персонажів — дипломата і солдата. «Дві і тільки дві людини, — пише Р. Арон, — діють не просто як члени, а як представники спільнот, до яких вони належать: посол при виконанні своїх функцій являє собою політичну одиницю, від імені якої він виступає; солдат на полі бою представляє політичну одиницю, від імені якої він вбиває собі подібного». Інакше кажучи, як підкреслює російський дослідник міжнародних відносин Павло Циганков, міжнародні відносини в самій своїй суті містять альтернативу війни і миру. Особливість міжнародних відносин полягає у тому, що вони засновані на імовірнісному характері того і другого і тому включають у себе значний елемент ризику.

З метою зробити своє розуміння особливостей зовнішньої політики та міжнародних відносин більш доступним Р. Арон порівнює їх зі спортом. При цьому він підкреслює, що, наприклад, «у порівнянні з футболом зовнішня політика є ще більш невизначеною. Мета дійових осіб тут не така проста, як забивання голу. Правила дипломатичної гри не розписані у всіх деталях, і будь-який гравець порушує їх, коли знаходить у цьому свою вигоду. Немає судді, і навіть коли якась

сукупність дійових осіб претендує на суддівство (ООН), національні дійові особи не підкоряються рішенням цього колективного арбітра, ступінь неупередженості якого залишає привід для дискусії. Якщо суперництво націй дійсно нагадує який-небудь вид спорту, то таким видом занадто часто є боротьба без правил — кетч...». Тому, вважає Р. Арон, міжнародні відносини — це «передгромадянський» або «природний» стан суспільства (у гоббсівському розумінні — як «війна всіх проти всіх»). У сфері міжнародних відносин панує плюралізм суверенітетів, тому тут немає монополії на примус і насильство, і кожен учасник міжнародних відносин змушений виходити у своїй поведінці багато в чому з непередбачуваної поведінки інших учасників. Близькі думки висловлюють і багато інших дослідників, які зазначають, що міжнародні відносини характеризуються відсутністю консенсусу між їх учасниками щодо спільних цінностей, скільки-небудь загальноприйнятих соціальних правил, гарантованих юридичними або моральними нормами, відсутністю центральної влади, великою роллю стихійних процесів і суб'єктивних факторів, значним елементом ризику і непередбачуваності. Тому Джеймс Н. Розенау запропонував модель оцінювання поведінки держави у системі міжнародних відносин. Він виділив п'ять наборів змінних (індивідуальні, рольові, урядові, соціальні та системні), які в тій чи іншій мірі впливають на політику будь-якої держави. Індивідуальні змінні полягали в унікальних характеристиках осіб, що визначають політику держави (їх цінності, здібності, досвід); рольові визначали поведінку тих же осіб як власників певних ролей (посада, належність до партії тощо), які диктують їхню поведінку, незалежно від особистісних властивостей. Урядові змінні в моделі Розенау охоплювали структуру державного апарату, її вплив на формування зовнішньої політики; соціальні змінні стосувалися властивостей конкретного суспільства (його цінності, ступінь національної єдності, рівень індустріалізації та урбанізації тощо), а системні — до зовнішніх умов існування держави. Для кожної держави ранжування набору змінних залежить від розміру (велика чи мала держава), економічної системи (розвинена або нерозвинена) і політичної системи (відкрита або закрита). Різні комбінації цих показників утворюють вісім свого роду «генотипів» і кожна з існуючих країн належить до одного з них.

Світ з часом ускладнюється, формується глобальне громадянське суспільство, тому з'являються нові учасники міжнародних відносин. Так, за поглядами американського дослідника Джеймса Капоразо, в даний час головними дійовими особами у міжнародних відносинах стають не держави, а соціально-економічні групи й політичні сили. Дж. Розенау висловив думку, що структурні зміни, які відбулися за останні десятиліття у світовій політиці, стали основною причиною взаємозалежності народів і суспільств, викликали докорінні трансформації у міжнародних відносинах. Їх головною дійовою особою стає вже не держава, а конкретні особи, які вступають у відносини один з одним при її мінімальному посередництві або навіть всупереч її волі. На його думку, результатом змін у сфері міжнародних відносин стає утворення так званого міжнародного континууму, символічними суб'єктами якого є турист і терорист. До числа основних міжнародних акторів Дж. Розенау відносить держави, підсистеми (наприклад, органи місцевої адміністрації), транснаціональні організації, когорти (наприклад, етнічні групи), рухи. Він відзначає «двошаровість» світової політики. З одного боку, зберігається поле міждержавних взаємин. З другого боку, формується поле, на якому основними акторами є недержавні учасники, або «актори поза суверенітетом», які демонструють вплив, який можна порівняти з впливом традиційних (державних) акторів. Подібні зміни дозволяють йому говорити про «постміжнародну політику», у рамках якої контакти між акторами і структурами здійснюються по-новому, в рамках відносин «традиційний світ міждержавних взаємодій ↔ другий, поліцентричний світ».

Таким чином, поряд із системоутворюючими елементами система міжнародних відносин має і несистемоутворюючі елементи. У даний час фахівці у галузі міжнародних відносин виокремлюють чотири класи несистемоутворюючих елементів: політичні (партії), суспільно-політичні (церква, профспілки тощо), культурно-наукові та економічні організації. Крім держави як традиційного суб'єкта до числа активних учасників міжнародних відносин входять міжнародні організації, які поділяються на урядові і неурядові. Прикладом найвпливовішого учасника першого виду в системі міжнародних відносин є Організація Об'єднаних Націй (ООН). До міжнародних

неурядових організацій належать політичні і громадські організації типу Соцінтерну — міжнародного об'єднання соціал-демократичних партій, «Грінпісу» — міжнародної організації екологів тощо. Ми бачимо, що в системі міжнародних відносин розширюється число її учасників, зростає різноманіття їх взаємодій, формується новий механізм підтримки стабільного розвитку відносин на світовій арені.

У дослідженні міжнародних відносин більшість вчених, як зазначає П. Циганков, приділяє увагу одному з двох критеріїв: перший — це специфіка учасників, другий — особлива природа міжнародних відносин. Кожен з них має свої переваги і свої недоліки. У рамках першого підходу існує можливість звести міжнародні відносини, у кінцевому рахунку, або до взаємодії між державами, або, навпаки, до діяльності тільки недержавних учасників, що теж неправильно. Дійсно, наявна тенденція, що набирає силу, до розширення числа учасників міжнародних відносин за рахунок недержавних і приватних суб'єктів диктує необхідність уважного аналізу їх ролі у змінах, що відбуваються на світовій арені. У той же час такий аналіз повинен обов'язково супроводжуватися зіставленням питомої ваги, яку мають у міжнародних відносинах всі їх учасники, у тому числі і такі традиційні, як держави. Практика показує, що вони і сьогодні у більшості випадків залишаються головними і вирішальними дійовими особами у міжнародних відносинах, хоча абсолютизація їхнього значення як єдиних і самодостатніх неправомірна.

Протилежні висновки, взаємовиключні крайності допускає і другий підхід. Так, розуміння природи міжнародних відносин тільки як «природного», «передгромадянського» стану не враховує тенденції до їх соціалізації, ігнорує наростаючі свідчення подолання такого стану і становлення нового світового порядку. З другого боку, якщо виходити тільки з вказаної тенденції, то теж можна дійти помилкового висновку, який не враховує те, що, незважаючи на зростаючу цілісність і взаємозалежність світу, процеси міжнародної інтеграції та співробітництва різних держав і народів в економічній, політичній, соціальній та інших сферах, міжнародні відносини і сьогодні багато в чому залишаються сферою незбіжних інтересів, суперництва і навіть протиборства і насильства. Це вже не «джунгли», не «війна всіх проти всіх», але і не єдине співтовариство, що живе за єдиними

законами і відповідно за загальними, що поділяються усіма його членами, цінностями і нормами. Це, швидше, перехідний стан.

Усе це говорить про те, що вказаних вище критеріїв недостатньо для визначення специфіки міжнародних відносин, що вони повинні бути якщо не замінені, то доповнені ще одним. Відомий французький дослідник Марсель Мерль запропонував такий критерій, назвав його «критерієм локалізації». Згідно з ним специфіка міжнародних відносин визначається як «сукупність угод або потоків, які перетинають кордони або ж мають тенденцію до перетинання кордонів». Виходячи з факту поділу світу на держави, що зберігають суверенітет над своїми територіальними кордонами, таке розуміння дозволяє як враховувати особливості кожного етапу в розвитку міжнародних відносин, так і не зводити їх лише до міждержавних взаємодій. У нього цілком вписуються найрізноманітніші класифікації міжнародних відносин. Узагальнюючи висловлені у цьому відношенні у науковій літературі позиції, можна говорити про різні види, рівні та стани міжнародних відносин.

Види міжнародних відносин розглядаються або на основі сфер суспільного життя (і, відповідно, змісту відносин) — економічні, політичні, військово-стратегічні, культурні, ідеологічні тощо, на основі взаємодіючих учасників — міждержавні відносини, міжпартійні відносини, стосунки між різними міжнародними організаціями, транснаціональними корпораціями тощо.

У залежності від ступеня розвитку та інтенсивності тих чи інших видів міжнародних відносин виділяють різні рівні (високий, низький або середній). Однак більш плідним видається визначення рівнів міжнародних відносин на основі геополітичного критерію: з цієї точки зору виділяються глобальний (або загальнопланетарний), регіональний (європейський, азійський і т. п.), субрегіональний (наприклад, країни Чорноморського басейну) рівні міжнародної взаємодії.

Нарешті, з точки зору ступеня напруженості, можна говорити про різні стани міжнародних відносин: це, наприклад, стан стабільності і нестабільності, довір'я і ворожнечі, співробітництва і конфлікту, війни і миру тощо.

У свою чергу, вся сукупність відомих науці різних видів, рівнів і станів міжнародних відносин являє собою особливий рід суспіль-

них відносин, що відрізняються своїми особливостями від іншого роду — суспільних відносин, властивих тій або іншій соціальній спільності, яка виступає учасником міжнародних відносин. У зв'язку з цим міжнародні відносини можна визначити як особливий рід суспільних відносин, що виходять за межі внутрішньосуспільних взаємодій територіальних утворень.

Основними формами міжнародної взаємодії є співпраця, суперництво і конфлікт. *Співпраця* здійснюється через участь у різних міжнародних організаційних структурах, через двосторонні й широкомасштабні договори про дружбу і співробітництво. Вона є найперспективнішою, адекватно відповідає геостратегічним інтересам суб'єктів міжнародних відносин і називається стратегічним партнерством. Стратегічне партнерство передбачає найбільш масштабний і взаємовигідний спосіб взаємодії у різноманітних сферах суспільного життя. *Суперництво* передбачає мирний характер боротьби між державами за вигідну реалізацію свого національного інтересу, починаючи від поширення своїх капіталів і технологій до розміщення військових баз. Суперництво має місце як серед країн, які перебувають у відносинах стратегічного партнерства, так і у відносинах конфронтації. *Конфлікти* на міжнародному рівні виникають, коли не вдається врегулювати несумісні інтереси двох держав або їх груп. Вони можуть виражатися в денонсації договорів, розриві дипломатичних відносин, економічній блокаді, провокуванні внутрішньої дестабілізації шляхом інформаційних диверсій, терористичних актів, військових переворотів, громадянської і світової воєн.

З точки зору кількості учасників міжнародні відносини бувають: двосторонні, багатосторонні, колективні. Двосторонні (білатеральні) відносини є найдавнішою, базовою формою міжнародних відносин, яка поширена і в сучасному світі. Багатосторонні (полілатеральні) відносини є формою, яка пов'язана з участю у стосунках декількох, інколи багатьох сторін, які можуть бути пов'язані між собою як безпосередньо, так і через одного з учасників, роль якого в їх множині важливіша, ніж інших. Учасники міжнародних відносин вступають між собою у такі стосунки тоді, коли розв'язання певної проблеми, що становить спільний інтерес, неможливе або утруднене без участі

декількох сторін. Колективні відносини мають найвищий, порівняно з усіма іншими формами, ступінь інтегрованості, оскільки для їх реалізації формується міжсуб'єктний центр, який виконує функції координатора та організатора відносин усередині множини учасників міжнародних відносин.

На динаміку міжнародних відносин суттєво впливає зовнішнє середовище — позасоціальне і соціальне. Під позасоціальним середовищем системи міжнародних відносин прийнято розуміти те, що існувало до появи людини і людського суспільства. Це природа в її первісному, не порушеному зовнішнім впливом вигляді, що представляє об'єкт вивчення геології, географії, метеорології, екології тощо. Там, де вплив позасоціального середовища на міжнародні відносини особливо помітний, на стику гуманітарних і природничих дисциплін виникають особливі, прикордонні науки, наприклад геополітика.

Вплив соціального середовища на міжнародні відносини набагато глибше і динамічніше. Соціальним середовищем називається все, що з'явилося разом з людиною, і те, що визначає життя суспільства. Це економіка, політика, техніка, технологія, ідеологія, культура, релігія тощо. Автори відомої роботи про вплив зовнішнього середовища на міжнародні відносини подружжя Герберт і Маргарет Спроути привели безліч цікавих конкретних прикладів такого впливу. На відміну від ХХ ст., коли багато міжнародних проблем було можливо вирішувати шляхом переговорів з використанням технічних засобів без особистих контактів між політичними лідерами різних країн, Олександр Македонський не міг зробити те ж саме, зателефонувавши перському цареві Дарію по телефону, через відсутність такого. Гітлер, особисті переконання якого допускали використання будь-яких жаклих засобів знищення людини, так і не став володарем ядерної зброї. Неважко собі уявити, якими могли б бути підсумки Другої світової війни, якщо б «урановий проект» у Німеччині був доведений до кінця. Особливий вплив на еволюцію міжнародних відносин в останнє століття зробило розвиток транспортних та інформаційних технологій.

Світ постійно змінюється, це впливає і на міжнародні відносини. Важливою характеристикою сучасного етапу міжнародних відно-

син, насамперед, є їхня динамічність. Сучасним міжнародним відносинам притаманні такі тенденції.

Перша тенденція розвитку міжнародних відносин — розосередження влади. Питання про майбутнє системи міжнародних відносин відкрито. Деякі політологи вважають, що в даний час відбувається формування колективного лідерства США, Західної Європи та Японії. Інші стверджують, що США треба визнати єдиним світовим лідером. Треті бачать можливість відродження біполярної системи, де, однак, замість СРСР в ідеологічному та військово-політичному протистоянні з США буде перебувати Китай. Однак принципова своєрідність сучасної епохи полягає в тому, що зараз не можна говорити про абсолютне лідерство тих чи інших держав у системі міжнародних відносин. Зміни у розстановці політичних сил на світовій арені, формування багатополосного світу створюють безліч альтернатив розвитку та надають більш широке поле для пошуків вирішення міжнародних глобальних і регіональних конфліктів, міждержавних спорів.

Друга тенденція сучасних міжнародних відносин — нове розуміння ролі ядерної зброї в системі національної безпеки. Досі система міжнародних відносин була заснована на ядерному стримуванні, коли загроза ядерного нападу нейтралізується загрозою удару з нанесенням країні, що напала, непоправної шкоди. На початку 1980-х рр. і радянські, і американські вчені прорахували наслідки такого обміну ядерними ударами. Відкрилася картина, що отримала назву «ядерної зими», або «ядерної ночі», яка по суті означала загибель людства. Підсумком стало визнання того, що ядерна війна не може бути засобом досягнення політичних, економічних, ідеологічних і будь-яких інших цілей в умовах, коли різко посилилася глобальна взаємозалежність держав. Стало ясно, що недостатньо обмежити коло держав, що володіють ядерною зброєю, недостатньо не допускати його поширення, постало питання про необхідність вжити заходів до знищення частини накопичених запасів ядерної зброї. Наприкінці ХХ ст. пішли практичні кроки по реалізації цього розуміння. Україна, Білорусь, Казахстан, ПАР першими у світі ліквідували свою ядерну зброю. До речі, Україна мала третій за потужністю ядерний потенціал у світі після США і Росії.

Третя тенденція розвитку міжнародних відносин — це формування останнім часом нового уявлення про шляхи забезпечення національної безпеки окремої держави в умовах, коли вона стає невід'ємною частиною проблеми створення загальної безпеки. З'явився новий термін у лексиконі світової політики — «всеосяжна система міжнародної безпеки». З середини 80-х рр. ХХ ст. вже досягнуто чимало конкретних міжнародних домовленостей, які і переводять нове розуміння завдань безпеки у русло практичних дій. Розрахунок на силовий тиск у цілях забезпечення національної самооборони перестає бути ефективним. З другого боку, немає необхідності у тому, щоб забезпечити національну безпеку, спираючись тільки на власні, національні ресурси. Система колективної безпеки дозволяє розраховувати у боротьбі з агресором на багатонаціональні сили, військовий і економічний потенціал інших країн. Це означає, що можна істотно скоротити національні витрати на військові цілі, обмеживши їх рівнем розумної достатності.

Четверта тенденція розвитку міжнародних відносин — це розробка політичних інструментів попереджувального впливу світової спільноти на учасників конфліктів, невійськових гарантій миру, заходів щодо запобігання військових конфліктів. Створюються центри щодо запобігання збройним конфліктам. Нова ситуація спостерігається на міжнародних переговорах. Тепер переговори все більше розглядаються не як засіб досягнення односторонніх переваг, а як процес спільного ухвалення рішення, коли сторони спочатку націлені на співпрацю, шукають вихід, прийнятний для всіх сторін.

П'ята тенденція розвитку міжнародних відносин — включення в коло забезпечення безпеки світового співтовариства крім військових також проблем іншого характеру. Це такі проблеми, як зміна клімату та руйнування природного середовища, боротьба з голодом, диспропорції в економічному і науково-технічному розвитку тощо.

Шоста тенденція розвитку міжнародних відносин — їх демократизація. Необхідний демократичний контроль над зовнішньою політикою та системою міжнародних відносин, щоб уникнути небезпечних для світу ситуацій. Така демократизація виявляється в тому, що, висловлюючи (на виборах) своє ставлення до зовнішньо-

політичного курсу уряду, люди тим самим впливають на міжнародні відносини. Ефективним засобом впливу на позиції держав, курс урядів виявляються також звернення та рекомендації, прийняті у ході міжнародного діалогу громадськості.

Сьома тенденція розвитку міжнародних відносин — поява як впливового, але деструктивного гравця міжнародних відносин — міжнародного тероризму, який охопив своєю мережею терористичних організацій практично всі країни світу і став активно впливати на зовнішню політику деяких держав.

Складна система сучасних міжнародних відносин потребує дотримання кожним суб'єктом міжнародних відносин певних принципів, що закріплені в Статуті ООН і покликані стабілізувати міжнародні відносини, обмежуючи їх певними нормативними рамками. Вони не можуть бути скасовані державами в односторонньому порядку або за угодою. Вони визнані всіма державами і на них ґрунтуються всі документи, що фіксують міжнародні угоди і домовленості. До основних принципів належать:

– *принцип суверенної рівності держав*: кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших учасників міжнародних відносин, тобто їх право в межах власної території здійснювати державну владу без будь-якого втручання з боку інших держав, а також самостійно проводити свою зовнішню політику;

– *принцип незастосування сили і загрози силою*, який означає, що всі держави повинні стримуватися в їх міжнародних відносинах від загрози силою або її вживання проти територіальної недоторканості і політичної незалежності будь-якої держави;

– *принцип непорушності державних кордонів*, який зводиться до трьох елементів: визнання вже існуючих кордонів, відмова від будь-яких територіальних претензій зараз і в майбутньому, відмова від будь-яких інших посягань на кордони;

– *принцип територіальної цілісності держави* свідчить, що держави повинні утримуватися від будь-яких дій, направлених на порушення національної єдності і територіальної цілісності будь-якої іншої держави, територія держави не має бути об'єктом придбання іншою державою в результаті загрози силою або її вживання;

– *принцип самовизначення народів і націй* декларує безумовну повагу права кожного народу вільно вибирати шляхи і форми свого розвитку;

– *принцип співпраці* свідчить, що держави зобов'язані здійснювати міжнародну співпрацю в розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру, а також повинні підтримувати міжнародний світ і безпеку.

У Статуті ООН зафіксовані також: *принцип невтручання у внутрішні справи держави; принцип мирного розв'язання міжнародних суперечок; принцип загальної поваги прав людини; принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань*. З перерахованих принципів можна зробити висновок, що основна ідея зовнішньополітичної діяльності держави — мирне співіснування і забезпечення колективної безпеки.

Таким чином, ми можемо визначитися, що під **міжнародними відносинами** розуміють *сукупність економічних, політичних, правових, науково-технічних, валютно-фінансових, соціальних, дипломатичних, військових, гуманітарних, комунікаційних та інших зв'язків і взаємовідносин між державами, соціальними, економічними, політичними силами, організаціями та громадськими рухами, що діють на світовій арені*. Міжнародні відносини — це багатоаспектне і складноструктуроване соціально-політичне явище, що має велике значення для сучасної цивілізації, держав і людей, що мешкають на планеті Земля, невід'ємний елемент політики, а тому вимагає підвищеної уваги з боку держави і громадянського суспільства.

==== § 2. Об'єкт і предмет теорії міжнародних відносин

Міжнародні відносини вивчають багато наук. Для філософії, історії, політології, соціології, економічної теорії ці відносини — лише один, часто не найважливіший предмет дослідження. Для історії міжнародних відносин, дипломатії, історії зовнішньої політики, міжнародного права ці відносини — один із головних предметів або